

Sovijärven ystävät äänessä

Voces amicorum Sovijärvi: in honorem Antti Sovijärvi septuagesimum annum agentis die XXII mensis Aprilis anno MCMLXXXVII. Toimituskunta: ANTTI IIVONEN, SEPPÖ SUHONEN, PERTTI VIRTARANTA. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 181. Helsinki 1982. 332 s.

Kansainvälisesti tunnetun ja arvostetun foneetikkomme Antti Sovijärven 70-vuotispäivän kunniaksi ilmestyi viime keväänä tämä juhlateos, jonka kirjoitusten kirjo on poikkeuksellisen monipuolinen ja kuvastaa myös juhlistavan monitoimisuutta tieteen ja käytännön miehenä. Puhtaasti foneettisia kirjoituksia teoksessa on 9, puheterapian ja -pedagogiikan alaan kuuluvia kirjoituksia 4, suomen ja sen sukukielten sekä suomenruotsin ja vielä korean alaan kuuluvia kirjoituksia 12 ja yleislingvistiksi luokiteltavia kirjoituksia 3. Yksi kirjoitus on kielipatologian alalta. Kaikki nämä alat (paitsi koreaa) ovat kuuluneet Sovijärven tutkimiin, kuten käy ilmi alussa olevasta elämäkerrallisesta esittelystä ja lopussa olevasta elämänikäisestä bibliografiasta. Kirjoitukset kuvastavat myös Sovi-

järven kielitaidon laajuutta: joukossa on suomen-, viron-, unkarin-, ruotsin-, saksan-, englannin- ja ranskankielisiä artikkeleita. Seuraavassa pieni katsaus siihen, minkälaisin äänenpainoin Sovijärven ystävät esittelevät juhla kirjassa tietojaan, ideoitaan ja tutkimustuloksiaan.

Foneettisten tutkielmien tekijöistä monet ovat maailman tätä nykyä johtavia foneetikkoja, ja niiden metodiikka vaihtelee kiintoisalla tavalla. Ilmeisesti tavallisten kuulohavaintojen huolelliseen lajitteluun perustuu länsiberliiniläisen HELMUT RICHTERIN kirjoitus »The joint variation of phonetic features as a subject for contrastive phonetics», jonka aiheena on saksan soinnillisuussandhin toteumien riippuvuus eri seikoista. Kirjoitus on tarkoitettu pilottitutkimukseksi; sen erityisenä ansiona on faktorianalyysin kokeilu sandhivaihtelun tekijöiden selvittämiseen. RENÉ CHARBONNEAU'n ja HUSSON GÉRARDIN kirjoitus ranskan foneemien kestosta (»Étude de la durée relative des phonèmes en français») taas perustuu sonagrammimitauksiin. Hyvin valaisevia (vaikka teknisesti heikkoja) ovat keston hajonta-alueita valaisevat kaavakuvat. SEPPÖ SUHONEN vuorostaan käsittelee liivin vokaalien kestoja (»Über die Quantität der livischen Vokale»), jotka on pienehköistä mutta edustavasta koesanamäärästä laskettu Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen SPS-tieturilla. Menetelmä ei tosin tule tarkemmin selostetuksi. Kirjoitus tuo arvokasta täydennystä Kettusen kymogrammimitauksiin; kestopyyppien järjestys pisimmästä lyhimpään osoittautuu Kettusella ja Suhosella samaksi ja katkottomat vokaalit aina pitemmiksi kuin vastaavat katkolliset.

Metodisesti tähdelliseltä tuntuu ANTTI IIVONEN artikkeli »Saksan vokaalien akustisen laadun tutkimuksesta kolmella eri menetelmällä». Formanttien arvot eroavat joltisestikin (jopa 40—60 Hz) sen mukaan, onko käytetty ajantasaspektrianalyysiä, »Fast Fourier Transform» -nimistä Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksessa kehitettyä analyysiä vai »Linear Predictive Coding» -nimistä prof. Klaus Kohlerin Kielissä kehittämää analyysiä; Iivosen

mukaan erot voivat tosiaan johtua analyysitekniikasta eivätkä puhujasta. Tutkimus on varmaan hyödyksi tulevallekin tutkimukselle: se näyttää uusimpien menetelmien mahdollisuudet mutta myös niiden rajat. Röntgenkuva- ja röntgenfilmitekniikan, Sovijärvenkin yhtenä uranuurtajana harrastamien alojen, mahdollisuudet ja rajat taas ilmenevät budapestiläisen KÁLMÁN BOLLAN ja prahalaisen JANA ONDRÁČKOVÁN tutkimuksissa (»A hangképzés kinoröntgenografikus vizsgálat a számítógéppel«, »Concerning the articulation of the sung, spoken and whispered long vowels in Czech«). Bolla soveltaa unkarin konsonanteista koostuvaan aineistoonsa tieturialyysia ja arvioi sen käyttökelpoisuutta; Ondráčková on syventynyt teemaan, joka muistuttaa Sovijärven väitöskirjan teemaa (laulettu, puhuttu ja kuisattun vokaalin erot tšekissä). SVEND SMITH Hellerupista tekee kirjoituksessaan »Electroglottography and pulsation« kriittisiä huomautuksia, joiden aiheena on aikoinaan lupaavalta näyttänyt elektroglottografia (kurkunpään lihaskudosten puristumisen kirjaus sähkövastuksen laskuna).

Sovijärvi on ollut mukana myös lapsen itkuä koskeissa urauurtavissa foneettisissa mittauksissa, joita Ola Wasz-Höckert oppilaineen on meillä tehnyt. HANNU KASKINEN ja KATARINA MICHELSSON esittävät selostuksen luonteisessa kirjoituksessaan »The history and development of cry analysis« hyödyllisen katsauksen työhön, jota tällä mm. lapsen kielenoppimisen selvittelyn kannalta tärkeällä alalla on tehty eri tahoilla. Ikävä puute on se, ettei lähdeluettelossa ole täydellisiä tietoja tekstissä kirjoittajittain mainituista tutkimuksista. Erikseen on vielä Katarina Michelssonin niin ikään hyödyllinen kirjoitus, jonka aiheena on nimenomaan Suomessa vuosina 1960—81 tehty itkuntutkimus. Lähdeluettelo on tällä kertaa yksityiskohtainen. Kirjoitukset olisivat kaivanneet koordinoitua ennen julkaisemista.

Sovijärven foneetikonuraan liittyy läheisesti myös hänen toimintansa soveltajana sanan laajimmassa merkityksessä: puheterapeutina ja -pedagogina. Tältä alal-

ta juhlakirjassa on neljä kirjoitusta. NILO HEINONEN ja KIRSTI REMES kirjoittavat siitä, miten puheterapian opiskelijoiden terapeuttisia persoonallisuudenpiirteitä voidaan arvioida ja vahvistaa (»Assessing and enhancing therapeutic personality traits in students of speech therapy«). Münchenissä toimiva PIRKKO-ANNI KOTTEN-SEDERQVIST selvittää jotakuinkin raskastyyillisellä nykytieteissaksalla »kieliesteispedagogiikkaa äännekielisen viestinnän tieteidenvälisessä ongelmakentässä« (»Sprachbehindertenpädagogik im interdisziplinären Problemfeld lautsprachlicher Kommunikation«). Jos kirjoituksesta kuoritaan pois tahattoman tärkeilevä kielellis-tyylinen verhoilu, jää jäljelle kyllä terve ja tutustumisen arvoinen ydin. Maanläheisemmin kirjoittaa TUOVI MONOLA »Runojen ryhmätulkinnoista opetuksessa«. Raskaahko tyyliltään, vaikkei sentään nykysaksalaisen tieteistyylin tasalla on myös JAAKKO LEHTOSEN »Teksti ja sen tulkinnat: kokeellisia havaintoja viiden eri tekstin tulkintasuoritusten eroista«. Vailla kiintoisuutta eivät ole hänen tilastollisesti käsittelemänsä huomiot erityylisten tekstien tulkinnan foneettisista parametreista eri tulkitsijoilla (= ääneenlukijoilla).

Määräkielten ilmiöitä käsittelevät kirjoitukset keskittyvät ainakin viiteen eri kieleen: suomeen, viroon (ja yleisemmin itämerensuomeen), lappiin, ruotsiin ja koreaan — kaikki paitsi kaiketi koreaa Sovijärven foneettisestikin tutkimia kieliä. R. E. NIRVI tuo arvokkaan lisän Suomen metsästyskulttuurin ja suomalais-ruotsalaisten kosketusten kielellisiin muistoihin, kun hän kirjoituksessaan »*Piuru*, kadonnut appellatiivi» osoittaa Keski-Uudenmaan *Piuru*-paikannimien määriteosan lainasanaaksi (< ruotsin *bjur* 'majava'). Vahvistavana vertauskohtana tulee mieleen Kustaa Viikunan tutkielma »Turkhauta ja Hausjärvi« (Lauri Postin juhlakirjassa *Fennougrica*, 1968), jossa sanasto- ja nimistödistein perustellaan majavanpyynnin ikivanhuutta samalla alueella ja siihen rajautuvilla Etelä-Hämeen seuduilla. LAURI POSTI käsittelee suomen kaskitermiä *tiere* (tarkemmin edellä s. 17). AIMO TURUNEN

osoittaa yhtäläisiä äänne- ja muoto-opillisia kehityssuuntia itämerensuomen monimuotoisissa *saukko-* ja *vadelma-*sanueissa; hän puoltaa Julius Mägisten ja Pauli Saukkosen näkemystä, jonka mukaan *saukko* on alkuaan ollut **saBukko* (Saukkonen ja Turunen: kantasana *sapa*), ja esittää *vadelma-*pesyeen kantasanaksi samaten *p*:llistä sanaa *vapa* (vrt. veps. *babarm*, vir. *vabarm* yms.). Monenlaiset säännöttömät äännekehitymät ja kytkökset lähiasuihin tai -merkityksiin sanoihin ovat ilmeisesti heiluttaneet aikojen mittaan kumpaakin pesyettä. Niiden rekonstruktiossa tuntuu jatkuvasti olevan keskustelun varaa.

Omalaatuinen on germanistimme KAJ B. LINDGRENIN esitys »Ist der Saunaofen *kiuas* germanisch? Versuch einer phonologischen Etymologie», jossa hän perustelee sitä mahdollisuutta, että suomen *kiuas* saattaisi olla germaaninen lainasana. Hän kuuluttaa kuin esitaistelijana strukturalistisen, foneemeja ja niiden eri allofoneja huomioon ottavan tutkimuksen tarpeellisuutta sekä germaanisella että itämerensuomalaisella taholla mutta ei viittaa lainkaan esim. Jorma Koivulehdon tutkimuksiin, joissa juuri germaanisten lainautumien fonologista puolta on terävästi pidetty silmällä. Viittaustakaan ei ole liioin germaanisten lainojen kronologiaa koskeviin viimeaikaisiin (mm. Koivulehdon) selvityksiin; on kuin kirjoittaja ei niitä tuntisi. Siihen viittaa sekin, että hän aivan kuin anteeksi pyydellen pitää olettamaansa »myöhäiskantagermaanista» lainausta »silmänpistävä» varhaisena ja vetoaa puolustukseksi sellaisiin varhaisista kosketuksista kieliviin yhdistelmiin kuin *nimi* ~ *Name, nomen*; *vesi* ~ *Wasser, voda*; *sinä* ~ *du, tu*! Ehdotelmansa hän rakentaa germaanisella puolella 'korkeaa' (adj.) ja 'kassaa' (subst.) merkitsevän kantagerm. **χauya-* ~ **χauχα-* vartalon (vrt. saks. *hoch*, ruots. *hög*) pohjalle; hän olettaa sille ablauttoisintoa, jossa *au*-diftongia olisi vastannut »myöhäisgermaaninen» *iu* tai *eo* (vrt. gootin *hiuhma* 'Haufen', 'Menge'). Tätä myöten kaikki on teoreettisesti epäilemättä kunnossa, jopa paremmin kuin kirjoittaja itse huomaakaan; tosin aivan

anakronistisia ovat hänen arvelunsa, että vokaalien ablauttoisinnot olisivat myöhäisgermaanisessa kielimuodossa olleet toistensa allofoneja (totta kai ne jo hyvin kauan varhemmin ovat olleet morfofonologisessa vaihtelusuhteessa olleita foneemeja). Tarpeettomalta tuntuu myös ajatus, että *iu* olisi saatu suomeen *eu*:n sijasta, koska diftongi *eu* on suomessa ollut vanhahtaan harvinainen; sellainenhan on ollut *iu*:kin. Joka tapauksessa olisi syytä muistaa, että germaanisissa lainoissa on sekä selviä *iu*-tapauksia (esim. *kiusata*) että selviä *eu*- ja **eü*-tapauksia (esim. *keula*, *teura*; *köyhä*, *pöytä*). Lieneekö edes tarpeen palauttaa diftongia kovin täsmälliseen ja vakinaiseen germaaniseen äännearvoon?

Nämä huomautukset eivät Lindgrenin etymologista ideaa varsinaisesti järkytä; olkoot vain näytteinä hänen ajatuksenkulkunsa rönsyilystä. Vakavammin on käsitteäkseni suhtauduttava eräisiin hänen etymologiaansa vastustaviin argumentteihin, niihin jotka jo E. A. Tunkelo (VeKÄH s. 726) ja Martti Räsänen (»Etymologisia lisiä», Vir. 1947 s. 354—355) ovat esittäneet samoihin aikoihin ja nähtävästi toisistaan tietämättä. (Lindgren ei Tunkeloa ja Räsästä edes mainitse, vaikka heidän kannanottojensa jäljille olisi helposti päässyt kirjoituksessa mainitun Valosen tutkimuksen avulla.) Tunkelo ja Räsänenhän vetivät esiin U. T. Sireliuksen ehdotuksen, jonka mukaan *kiuas* olisi yhdyssanan **kivikota* kehitymä: karjalan *kiugoa* selittyisi *i*:n loppuheiton jälkeen siitä aivan esteettä, ja vepsäläis-lyydiläisessä *kiudug*-asussa olisi tapahtunut *d*:n ja *g*:n metateesi ja sporadinen *o* > *u* -muutos (Räsänen) tai mukautuminen eräisiin venäläisperäisten lainojen vartalotyyppeihin (Tunkelo). Selitys tuntuu luontevalta, varsinkin kun Räsänen on tukenut sitä myös semanttisin paralleleihin. Aivan erityisesti selitystä puoltaa se, että jälkitavujen vokaalisto on sen kannalta täysin odotuksenmukainen kaikissa muinaiskarjalan perillisissä: suomen itämurteissa *kiukoa*, *kiukoo*, *kiuku(v)a*, karjalassa *kiukoa*, *kiugoa*, inkeroisessa *kiukä* (joko varhaisen diftongin säännöllinen oikeneminen tai järjestel-

mään sopimattoman diftongin korvautuminen monoftongilla). Tätä ydinaluetta kehystävät reuna-alueet, joissa kehitys on tempautunut eri suuntiin: vepsäläis-lyydiläisellä alueella *kiudug* Räsäsen tai Tunke-lon esittämään tapaan, suomen länsimur-teissa *kiuas* : *kiukaan*, jossa siinäkin *kiukaa*-vartalo on syntynyt järjestelmään sopimat-toman diftongin korvautuessa monofton-gilla ja nominatiivi *kiuas* on analoginen (murteittain *kiukahan* taas toisen portaan analogiaa; vrt. **saappaa*, josta analogisesti ensin *saapas* : *saappaan*, sekundaaristi myös *saappahan*). Lindgrenin »strukturaali« seli-tys taas on se, että sanalla olisi ollut kaksi kantasuomalaista allomorfia: **kiuγa*- ja **kiukaa*-, joista jälkimmäisen vokaalinpi-dennys olisi sekundaari ja syntynyt sanan mukautumisesta suomen deklinaatiosys-temiin!

Lindgrenin yritys voi olla kunnianhi-moinen; hän itse luonnehtii tutkielmaansa pilottitutkimukseksi. Hän tähdentää enemmän kirjoituksensa metodista puolta kuin sen tulosta. Sen tuloskaan ei tosin näytä kestävältä, mutta käsittämättömiä ovat sen metodin yksityiskohdat, joihin kaikkiin en ole edellä voinut edes viitata.

Itämerensuomen indefiniittipronomi-nien kirjavaa muodostusta käsittelee PAUL ALVRE kirjoituksessaan »Läänemeresoome indefiniitpronoomeneist«, johon on kerätty paljon hyödyllistä mutta tähän asti ha-jallaan ollutta tietoa. ERKKI ITKONEN (»Die naso-orale Vokale im Inarilappischen«) käsittelee inarinlapin yhtä erikoisimpiin kuuluvaa äänneilmiotä, runsaita naso-oraaalisia vokaaleja, jotka ovat syntyneet heikkoasteisten *ŋ*, *ŋ̃* ja *ń* -konsonanttien heiketessä tai kadotessa, ja täsmentää Frans Äimän tästä aiheesta antamia lyhyi-tä tietoja. Yhä nykymurteissa esiintyy pal-jon yksilöjenvälistä vaihtelua: tavataan säilynyttä nasaalikonsonanttia (naapuri-vokaalit nasaalistumatta), heikentyntä konsonanttia (vokaalit nasaalistumattomia tai nasaalistuneita) ja konsonantin katoa (naapurivokaalit tai toinen niistä nasaalis-tunut). ALHO ALHONIEMI antaa selvityksen »ez-vartaloisten postpositioiden asemasta, mordvan syntaktisessa järjestelmässä«.

Näiden postpositioiden avulla muodoste-tuista analyttisistä rakenteista on eräissä (pronomini)tapauksissa tullut suorastaan deklinaation osa: ne korvaavat synteettisiä paikallissijoja. Substantiivienkin paikallis-sijoja ne korvaavat; mokšassa voidaan vain niiden avulla osoittaa paikallissijan mää-räisyys, ja murteittain ja sijoittain ne ovat keskittyneet erityisesti monikkoon (muuta keinoa monikollisuuden ilmaisemiseen paikallissijoissa ei olisikaan). Murteiden deklinaation kokonaisjärjestelmässä ana-lyyttisten rakenteiden asema kiintoisasti häilyy. Alhoniemen havainnollinen artik-keli perustuu muuten tekstiaineistoon, jo-ka Turun yliopistossa on morfologisesti analysoitu automaattista tietojenkäsittelyä varten, ja sitä laadittaessa on käytetty hy-väksi tietokoneen tekemiä hakuja ja las-kelmia.

LARS HULDÉN (»Valdemars finala r-ljud«) esittelee sananloppuisen *r:n* katoa Pohjanmaan ruotsalaismurteissa uusikaar-lepyyläiseltä kielenoppaalta tallennetun aineiston valossa. CARL-ERIC THORS (»Dialect and Standard Swedish in Ostrobothnia«) käsittelee kotimurteensa Ora-vaisten murteen nykytilannetta: Axel Olof Freudenthalin sadan vuoden takaisessa tutkimuksessa »Vöråmålet« esitelty mur-resanasto on paljolti hävinnyt, mutta mon-et murteelliset äänne- ja muoto-opin sei-kat pitävät sitkeästi puoliaan. PENTTI AAL-TO (»Proposals concerning the affinities of Korean«) esittää katsauksen korean suku-laisuussuhteista esitettyihin kirjaviin hypoteeseihin. Keskeisellä sijalla on jatkuvasti Ramstedtin teoria, jonka mukaan korea kuuluu altailaisiin kieliin; kritiikkiäkin sen osaksi on tullut, ja myös muita ehdotuksia on tehty. Kirjoittaja ei tunnu ottavan asiaan selvää kantaa.

Yleisen kielitieteen alaan on luettava kolme avustetta. ALO RAUNIN runsastietoi-sen ja oppihistoriallisesti valaisevan kirjoi-tuksen »Concerning complementary in linguistics« aiheena on se, miten komple-mentaarisuuden käsite on kielitieteessä ja muissakin tieteissä ymmärretty. »Kom-plementaarisuuden« tausta ja sen sovellus osoittautuu kirjavaksi, ja Raun ennustaa,

Kirjallisuutta

että lähiaikoina jotkut lingvistit jatkuvasti kehittävät tätä »hieman kiistaista termiä» ja toiset sen sivuuttavat. Freiburgilainen HERBERT PILCH pohtii laajassa artikkelissaan »Der Sprachlaut: Voraussetzungen und Erfahrungen besonders aus dem Englischen, Irischen und Russischen» kielen äänteen määrittelyn ja määrittelyn pulmia ja esittää eri kielten äänneitä koskeviin kiistakysymyksiin monia perusteltuja ratkaisuehdotuksia. Kirjoituksessa on kokemuksen ja asiaan syventymisen tuntu; vaikuttaa tosin siltä, että relativistisempi näkemys, joka pidättäytyy ottamasta jyrkkää joko—tai-kantaa, olisi monesti lopulta paras ratkaisu. Prototyypisyysteoria olisi ilmeisesti hedelmällinen tätäkin ongelmaa pohdittaessa: on lukuisien kriteerien mukaan kiistattomia äänneitä ja lisäksi vähemmän kiistattomia tapauksia, joissa eri kriteerit vetävät eri suhteissa eri suuntiin (usein esim. siirtymä-äänneitä tai äänneyhtymän ja äänteen välisiä tapauksia luokiteltaessa). NILS-ERIK ENKVISTIN lähdeviitteiden kirjoitus »Prosessilingvistiikan peruskäsitteitä» tuntuu jäsentymättömältä ja sanan huonossa mielessä teorioivalta, eikä liiketaloustieteessä kehitelty päätösteoria ota hänen johdollaan oikein luontuakseen lingvistiikkaan, vaikka eräitä yhtymäkoh-
tia onkin havaittavissa.

Maailman kielitieteen suuren mestarin ROMAN JAKOBSONIN suppea kirjoitus kieli-
patologian alalta, »The evasive initial», kuuluu sitä vastoin omaan arvoluokkaansa. Jakobson esittelee potilaan, joka pyrki sivuuttamaan sanan ensimmäisen kirjaimen kirjoittaessaan ja vanhoilla päivillään halvauskohtauksen saatuaan myös lukies-
saan (samalla kun vastaava kirjoitusellipsi katosi). Lyhyesti mutta terävästi Jakobson yhdistää asian oikeakätisyyteen ja kirjoitusjärjestelmämme lineaariseen suuntaan (vasemmalta oikealle); heprean alkukirjaimet eivät tuottaneet samalle potilaalle vaikeuksia. Jakobsonin kirkas kirjoitus lie-
nee jäänyt hänen viimeisekseen. Hän kuoli 85-vuotiaana vain kaksi kuukautta Sövi-
järven merkkipäivän jälkeen.

TERHO ITKONEN